

СЕКЦІЯ 2

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ІНТЕГРАЛЬНІ ІНДЕКСИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

INTEGRAL INDICES FOR ASSESSING THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE ELDERLY

У статті здійснено аналіз проблем соціально-психологічного благополуччя людей похилого віку, які стикаються з низкою труднощів і нерозумінням навколишнього світу, при переході на наступний рівень розвитку, відповідно, це змушує людину руйнувати наявну захисну структуру. Людина стає вразливою і чутливою, набуває здатності поступово пристосовуватися до навколишніх умов. Цей перехід може тривати кілька років. Подолавши його, ми потрапляємо в тривалий період стабільності й відносного спокою, набуваючи почуття рівноваги. Усе, що відбувається на певних етапах у житті людей, наприклад, закінчення навчального закладу, вступ у шлюб або ж розірвання шлюбу, народження дитини, отримання або втрата роботи, впливає на соціальне та психологічне благополуччя людей. Ці визначні події є етапами нашого життя. Однак ступінь розвитку визначається змінами особистості в ці перехідні моменти. Особистість володіє прихованою тенденцією до зміни, яка реалізується під впливом знаменних подій. Вік являє собою багатство життєвого досвіду, який формує індивіда й те, ким він надалі стає. У міру дорослішання людей багато аспектів життя змінюється, наприклад, оточення, соціальний контекст, сім'я, здоров'я. З віком збільшується психічна, фізична, соціальна й фінансова вразливість.

Люди похилого віку та їхні сім'ї можуть відчувати різні фінансові проблеми з доступом до медичної допомоги й ресурсів для придбання ліків з метою забезпечення свого здоров'я. Численні проблеми похилого віку можуть призвести до депресії та тривоги, до них належать вирішення проблем з фізичним здоров'ям, фінансові труднощі, ізоляція, догляд за чоловіком або дружиною з фізичними вадами, утрата коханої людини й конфлікти з членами сім'ї. Важливо відзначити, що для людей похилого віку має велике значення отримувати належну медичну допомогу та соціальну підтримку. Отже, здоров'я людини насамперед характеризується її психологічним станом, висока стресостійкість, емоційна насиченість і позитивне ставлення до життя є складниками хорошого психологічного самопочуття людей похилого віку.

Ключові слова: похилий вік, соціально-психологічне благополуччя, соціальні взаємодії,

соціальний захист, вікова група, фізичне благополуччя, психічне здоров'я, соціальний капітал.

The article analyzes the problems of socio-psychological well-being of older people, who face a number of difficulties and misunderstanding of the world around them, when moving to the next level of development, respectively, this causes a person to destroy the existing protective structure. A person becomes vulnerable and sensitive, acquires the ability to gradually adapt to environmental conditions. This transition may take several years. Podoplya yoga, we are consumed in a trivial period of stability and perceptible calmness, swelling almost jealously. Everything that enters the singing stages in people's lives, for example, the completion of the initial pledge, enters the club or the opening of the school, the people of the child, or the exodus of work, it all adds up to the social and psychological well-being of people. Tsi vznani podii e stages of our life. However, the degree of development is determined by personality changes in these transitional moments. Personality has a hidden tendency to change, realized under the influence of significant events. Age is a wealth of life experiences that shapes the individual and who he becomes in the future. As people mature, many aspects of life change, such as environment, social context, family, health. Mental, physical, social and financial vulnerability increases with age.

Older people and their families may experience a variety of financial challenges in accessing health care and resources to purchase medicines for their health. The many challenges of old age can lead to depression and anxiety, including coping with physical health problems, financial difficulties, isolation, caring for a physically handicapped husband or wife, loss of a loved one, and conflicts with family members. It is important to note that it is important for older people to receive proper medical care and social support. Consequently, human health is primarily characterized by its psychological state, high stress resistance, emotional richness and a positive attitude towards life are components of good psychological well-being of older people.

Key words: advanced age, socio-psychological well-being, social interactions, social protection, age group, physical well-being, mental health, social capital.

УДК 316.346.32-053.9:346.658:303.094.5
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.2>

Каретна О.О.

к.політ.н., доцент,
доцент кафедри соціології
Національний університет «Одеська
юридична академія»

Яценко М.А.

к.соціол.н., доцент,
доцент кафедри соціології
Національний університет «Одеська
юридична академія»

Постановка проблеми. З кожним роком кількість людей похилого віку у відсотковому співвідношенні від загальної чисельності людства зростає, це означає, що проблеми,

з якими стикаються люди похилого віку, стають усе більш актуальними для всіх. Проблеми соціально-психологічного благополуччя людей похилого віку полягають у низці

аспектів, таких як самотність і соціальна ізоляція, фінансові труднощі, утрата своєї соціальної ролі, порушення й погіршення здоров'я, а також низька оцінка і ставлення до старіння.

У зв'язку з цим поставлено мету проаналізувати низку аспектів соціально-психологічного благополуччя, з якими стикаються люди похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням проблеми соціально-психологічного благополуччя людей похилого віку займаються представники різних соціально-гуманітарних наук, таких як соціологія, психологія, геронтологія, філософія. Соціологи розглядають періоди соціалізації особистості на різних стадіях її розвитку, оскільки кожен вік має свої особливості, пов'язані з відповідним засвоєнням соціальних норм, ролей, статусів, їх утіленням у конкретних формах соціальної взаємодії та діяльності, наприклад, пізнавально-світоглядні, емоційно-вольові, мотиваційні та практичні форми життєдіяльності, характерні для відповідного віку. До вчених, які досліджують цю проблематику, можна зарахувати Е. Камінзом, У. Генрі, Є. Головаху, П. Сорокіна, І. Мечникова, Г. Костюка, М. Савчина, Е. Еріксона, М. Кухту, І. Мартинюка.

Виклад основного матеріалу. Якість життя літніх людей багато в чому залежить від рівня їхнього матеріального забезпечення, доступності та якості надання медичних послуг, соціального захисту, ставлення суспільства й держави до людей похилого віку. Кожен із нас коли-небудь буде літнім, і прожити цей період життя хочеться у відчутті благополуччя. Необхідно створити всі необхідні умови для того, щоб літні люди могли жити повноцінно. Звернення до комплексного системного дослідження початку й перебігу старості зумовлене неспроможністю пояснень, що ґрунтуються на способах установах її чинників і механізмів. Тож доречно розглядати феномен старіння з позиції різних підходів. Це дає змогу зрозуміти специфіку перебігу й вплив цього процесу як в онтологічному (причому як із позиції представників старшої вікової групи, так і з погляду суспільства, соціально-демографічна структура та потреби якого динамічно змінюються), так і в гносеологічному аспектах [1, с. 20].

Старість – це заключний період індивідуального розвитку людини (онтогенезу). Учені давно намагалися достовірніше визначити той вік, коли настає цей період. У давні віки вік 30–40 років був початком старості (після якого жити залишалося років 5–10), а в середні віки цей вік зрушив до 40–50 років. У 19–20 століттях старість відсунулася до 60–70 років. Можна сказати, що час людського життя в період Середньовіччя відчувається як висока цінність, як свого роду дар Бога і долі. Крім того, відчуття тимчасової домінанти підси-

лює акцент короткочасності і тлінності життя [2, с. 75].

За класифікацією ВООЗ, 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік; особи, які досягли 90 років, – довгожителі. У багатьох розвинених країнах світу за останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. Людей похилого віку в усьому світі налічується 700 мільйонів, а це кожна десята людина. Люди похилого віку піддаються дискримінації за віковою ознакою, опиняються за межею бідності, у злиднях, стають жертвами шахраїв. Ця категорія громадян потребує не тільки юридичного, а й фізичного захисту, попри їхні професійні знання, життєву мудрість і досвід. Незахищеність людей похилого віку в суспільстві – глобальна соціальна проблема, яка негативно впливає на здоров'я та тривалість життя літніх людей у всьому світі [3].

Сьогодні для осмислення явищ, пов'язаних зі старінням, дедалі більш характерним стає підхід із використанням досягнень із різних галузей знань, від філософії, соціології до медицини й економіки. Інтерес до проблеми соціального благополуччя людей похилого віку виникає через зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві й насамперед у швидкозростаючих тенденціях старіння населення. Згадана тенденція впливає на соціально-економічні системи країн у всьому світі, включаючи ринок праці, доходи, споживчий ринок, а також соціальні фонди, національну політику, законодавство, інфраструктуру, суспільні відносини тощо.

Протягом кінця ХХ – на початку ХХІ століть розуміння сутності соціального благополуччя значно розширилося, а коло проблем і складників, які до нього належать, окреслено більш чітко. Так, крім матеріального добробуту, в соціальне благополуччя вченими включені й такі характеристики життя суспільства, як здоров'я населення, освіта, безпека, свобода, соціальна згуртованість, суб'єктивне відчуття благополуччя тощо, або ж, за іншими підходами, наступні три фундаментальні фактори: матеріальний добробут, здоров'я та безпека, кожен із яких включає більш деталізовані складники. Змістилися й акценти в розгляді соціального благополуччя в бік вивчення його на рівні конкретного індивіда як виробника та споживача благ і послуг [4, с. 11].

Війна в Україні значно змінила й без того тяжке становище людей похилого віку, викликала багато негативних емоцій: страх, розчарування, страждання від самотності. Благополуччя людей є головною соціальною цінністю будь-якого суспільства, а його відсутність є однією з головних проблем, із якими стикаються особи похилого віку. Тому необхідно шукати шляхи досягнення цього почуття для людей, які досягли похилого віку. І тому необ-

хідно зрозуміти, що таке соціальне благополуччя. Під соціальним благополуччям ми розуміємо індивідуальну задоволеність своїм соціальним статусом, добробутом, рівнем і якістю життя, відповідно, можна говорити про те, що благополуччя в похилому віці насамперед пов'язане як зі здоров'ям, так і з якістю життя. У міру дорослішання і набуття зрілості людина вступає в усе більшу кількість соціальних контактів, виконує все більшу кількість соціально-психологічних ролей, відповідно, збільшується відповідальність у різних сферах життя, з'являється безліч різних проблем, із якими не завжди вдається впоратися. На кожному етапі розвитку особистості виникають нормативні й ненормативні кризи, але велика частина ненормативних криз припадає на період старіння людини. Існує своєрідний підхід до оцінювання стану благополуччя: фізичне, соціальне, матеріальне благополуччя. Фізичне благополуччя – це почуття людини, яке характеризується хорошим станом здоров'я. З віком погіршується здоров'я людини, стає більш складно підтримувати самопочуття на високому рівні й ретельно піклуватися про здоров'я. Збільшення кількості платних медичних послуг змушує людей змінити своє ставлення до здоров'я, беручи на себе відповідальність і турботу про своє здоров'я. Фізичне та психічне здоров'я впливають один на одного, оскільки старіння організму призводить до морфологічних і функціональних змін у всіх органах і системах. Про соціальне благополуччя ми можемо говорити в тому випадку, коли людина задоволена своїм соціальним оточенням, соціальним статусом, відчуттям своєї безпеки. З настанням певного віку люди мають обмежені соціальні контакти передусім через своє невелике коло спілкування, а так само нестачу енергії для участі в громадській діяльності, що в деяких випадках призводить до повної соціальної ізоляції. Зниження гнучкості, утрата фізичної форми і вразливості перед хворобами – це основні аспекти, з якими стикаються літні люди, що й призводить до їх ізоляції від інших членів суспільства. Соціальне благополуччя літніх людей залежить від соціальної активності, наявності сім'ї і друзів, позитивних взаємин із ними, задоволеності результатами, яких досягла людина в процесі свого життя. Велика частина опитувань показує, що особи похилого віку відчують себе самотніми, багатьом не вистачає соціальних і тактильних контактів. Подібного роду комунікації належать до соціальних аспектів благополуччя.

Передусім члени сім'ї пропонують емоційну підтримку, інформацію та зв'язки, а також надають своїм членам цінні ресурси, такі як матеріальний достаток, час і послуги. Здоров'я та добробут кожного члена сім'ї залежать

від здоров'я та добробуту їхнього оточення, оскільки ресурси, якими володіють члени сім'ї, і вимоги, які вони висувають, залежать від їхнього здоров'я та функціонування [5].

З кінця 1990-х років у дискурс про соціальну детермінованість здоров'я інтегрується новий концепт – «соціальний капітал». Незважаючи на майже тридцятирічну історію вивчення зв'язку соціального капіталу та здоров'я, це питання залишається дискусійним, тому що відсутній єдиний погляд на сутність і структурні компоненти соціального капіталу. Низка вчених ототожнює соціальний капітал із характеристиками соціальних груп та організацій, інші вивчають соціальний капітал виключно як індивідуальний фактор особистісного розвитку [6, с. 91].

Різні типи індивідуального соціального капіталу неоднаково залучені до продукування ефектів здоров'я. Оскільки на індивідуальному рівні соціальний капітал є відображенням включеності до соціальних мереж, його прийнято розділяти на «згуртовуючий» (bonding), що описує зв'язки між близькими «своїми людьми» (сім'я, друзі), «той, що наводить мости» (bridging), що стосується мереж із більш слабкими зв'язками (колеги, сусіди) [7], і «з'єднуючий» (linking) [8], що зачіпає вертикальні зв'язки між людьми з різних соціальних верств. Володіння згуртовуючим соціальним капіталом дає змогу отримувати соціальну підтримку, тоді як «той, що наводить мости» або «з'єднуючий» капітал дають доступ до інформаційних чи організаційних ресурсів [9, с.45]. Розглядаючи соціальний капітал як колективну характеристику, можна виділити два способи його впливу на здоров'я. Перший пов'язаний із впливом соціальних груп із сильними внутрішніми зв'язками на індивідуальну поведінку у сфері здоров'я. Подібні групи, які володіють ясними нормами взаємності (взаємодопомоги), що розділяються, і високим рівнем довіри, задають (диктують) своїм членам певні стандарти й моделі поведінки в тому числі у сфері здоров'я. Численні емпіричні дослідження професора Гарвардського університету І. Кавачі показали, що люди, які проживають у локальних спільнотах (neighborhoods), що володіють високим ступенем соціальної інтеграції, значною мірою схильні дотримуватися декларованих лідерами та схвалюваних членами спільноти норм самозберігаючої поведінки [10].

Крім того, високий рівень групової згуртованості дає змогу ефективно використовувати неформальні санкції в разі реалізації членами групи девіантної поведінки, знижуючи цим й індивідуальні, і соціальні ризики здоров'ю [11].

Коли людина старіє, суспільство й сім'я перестають виявляти до неї належну увагу,

а часом і повагу, тим самим позбавляє її певної ролі, і не помічає, як змінює її статус. Ця ситуація дуже пригнічує людей похилого віку, часто негативно впливає на психологічну й соціальну стабільність. Повсякденне одноманітне життя цієї категорії не є виконанням будь-якої ролі. Таке ставлення навколишніх викликає депресії та тривогу, оскільки літні відчувають свою непотрібність, соціальну незатребуваність. Більшість життєвих завдань виконано, відповідальність зменшується, залежність зростає. Ці втрати пов'язані з хворобами й фізичним нездужанням [12, с. 95]. Люди похилого віку, які не мають сімейних зв'язків, схильні до депресії й самотності, хоча існують і винятки: деякі люди за наявності сім'ї теж відчувають почуття самотності, оскільки вважають, що вони є тягарем для неї. Матеріальне благополуччя може характеризуватися задоволеністю людини кількістю і якістю наявних у неї матеріальних благ. Матеріальне благополуччя осіб похилого віку в основному вимірюється наявністю рухомого й нерухомого майна. Якщо люди похилого віку будуть здатні купувати необхідні для життя товари та послуги, то вони будуть задоволені своїм матеріальним становищем. Для забезпечення соціального благополуччя літніх громадян позначені перспективні напрями соціальної роботи:

Можна зробити **висновок**, що для забезпечення соціального благополуччя людей похилого віку суспільство має організувати систему професійної перепідготовки для людей цієї категорії, це пов'язано з потребами професійного середовища, що швидко змінюються. Люди пенсійного віку цілком здатні опанувати нові професійні навички, інформаційні технології. На жаль, сучасне суспільство відмовляється від наявного в більшості людей похилого віку досвіду, відточених навичок і вмінь у певних професійних сферах.

Люди старшого покоління із задоволенням займаються творчістю, беруть участь у самодіяльному й театральному мистецтві. Тому варто стимулювати творчу самореалізацію людей похилого віку. Потрібно заохочувати, створювати певні організації, які можна відвідувати, у яких можна розкривати свої творчі погляди та ділитися ними з навколишніми.

Треба взяти приклад із європейських країн і створити умови екскурсійно-туристичного життя. У ході свого активного трудового життя люди похилого віку не завжди мали можливість долучитися до культурно-історичної спадщини. І, перебуваючи на заслуженому відпо-

чинку, вони можуть присвятити час розширенню свого культурного кругозору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проблема старіння: філософський і соціологічний підходи / М.П. Кухта, І.О. Мартинюк. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практик*. 2019. Вип. 83. С. 19–27.
2. Еволюція правових поглядів на феномен старіння від часів Стародавнього світу до сьогодення / О.В. Гаєвая, Л.В. Перевалова, Г.М. Гаряєва. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 75–79.
3. Ясинська Е. Ставлення суспільства до людей похилого віку – запорука стабільності та процвітання всього соціуму. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/stavlennya-suspilstva-do-lyudej-pohylogo-viku-zaporuka-stabilnosti-ta-proczvitannya-vsogo-socziumu/>.
4. Соціальне благополуччя та його роль в системі громадського здоров'я / В.В. М'ясоєдов, В.А. Огнев, І.А. Чухно, Н.М. Мартиненко. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення* : матеріали II Науково-практичної конференції з міжнародною участю 24 жовтня Харків 2019 року. Харків, 2019. С. 11–22. URL: <http://repo.knmu.edu.ua/bitstream.pdf>.
5. Waite, Linda, and Aniruddha Das. Families Social Life and Well-Being at Older Ages. *Demography*. 2010. № 47. С. 87–109.
6. Яценко М.А. Освіта як фактор розвитку соціального капіталу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. Вип. 81. С. 90–98. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/81/11.pdf>.
7. Community organizing. Building social capital as a development strategy / R. Gittel, A. Vidal. California : SAGE Publications, 1998. 206 p.
8. Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health / S. Szreter, M. Woolcock. *International journal of epidemiology*. 2004. Vol. 33. № 4. P. 650–667.
9. Соціологічні методи дослідження суїцидальної поведінки в юнацькому віці / Є.Я. Прохоренко, М.А. Яценко. *Габітус*. 2023. № 46. С. 42–46. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/46-2023/5.pdf>.
10. Neighborhoods and Health / I. Kawachi, L.F. Berkman. New York : Oxford University Press, 2003. 368 p.
11. Social capital and self-rated health: a contextual analysis / I. Kawachi, B.P. Kennedy, R. Glass. *American journal of public health*. 1999. Vol. 89. № 8. P. 1187–1193.
12. Каретна О.О. Проблеми соціально-психологічної адаптації літніх людей у сучасному суспільстві. *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 94–97. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18037>.